

Сулейманова С. Р.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ РІШЕННЯМИ І ДІЯМИ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА ТА ПРОКУРАТУРИ

PECULIARITIES OF COMPENSATION FOR HARM CAUSED BY UNLAWFUL DECISIONS AND ACTIONS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION BODIES AND PROSECUTORS

Стаття присвячена дослідженню особливостей відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями і діями органів досудового слідства та прокуратури з наведенням прикладів із судової практики.

Ключові слова: відшкодування шкоди, завдання шкоди незаконними рішеннями і діями органів досудового слідства та прокуратури, судова практика.

Стаття посвящена исследованию особенностей возмещения вреда, причиненного незаконными решениями и действиями органов досудебного следствия и прокуратуры, приведены примеры из судебной практики.

Ключевые слова: возмещение вреда, причинение ущерба незаконными решениями и действиями органов досудебного следствия и прокуратуры, судебная практика.

The article is devoted to the study of the peculiarities of compensation for harm caused by unlawful decisions and actions of the pre-trial investigation bodies and the prosecutor's office, examples are given from the court practice

Key words: compensation for harm, damage caused by illegal decisions and actions of pre-trial investigation bodies and prosecutors, court practice.

Постановка проблеми. Інститут відшкодування шкоди, покликаний виконувати правозахисну функцію, має важливе значення, адже зобов'язання з відшкодування шкоди є безпосереднім наслідком порушення прав та інтересів учасників цивільних відносин, що охороняються законом.

Конституція України проголошує право громадян на відшкодування шкоди, завданої незаконними діями посадових осіб під час здійснення ними своїх повноважень. Юридичною гарантією здійснення цього права є положення, закріплені у ст. 1176 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), яка передбачає спеціальні підстави відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Дослідження питання відшкодування шкоди здійснювалось такими науковцями, як Н.Ю. Голубєва, М.Р. Мазур, О.О. Грін, І.В. Спасибо-Фатєєва та ін. На рівні монографічних та дисертаційних досліджень щодо зобов'язання відшкодування шкоди відомі роботи Т.С. Ківалової («Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми») та колективу авторів – Л.М. Горбунової, С.В. Богачова, І.Ф. Іванчук, Ю.В. Трало («Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю»).

Проте питання, пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої незаконними рішеннями і діями

органів досудового слідства та прокуратури, потребують подальшого вивчення, адже, як показує судова практика, яка є своєрідним лакмусом виявлення проблем у певному сегменті правовідносин, на сьогодні ця категорія спорів вирішується судами по-різному.

Метою статті є аналіз судової практики вирішення спорів про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями і діями органів досудового слідства та прокуратури, проблемних питань, що виникають під час розгляду зазначеної категорії справ та можливих шляхів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1].

Важливим етапом на шляху досягнення Україною ідеалів забезпечення і розвитку прав людини та основоположних свобод, підтвердження глибокої віри в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються завдяки дієвій політичній демократії та спільному розумінню і додержанню прав людини, стала ратифікація Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 17 липня 1997 р [2].

Питання відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями і діями органів досудового слідства та прокуратури, в Україні регулюється нормами Конституції України, ЦК України, Закону України від 01 грудня 1994 р. «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду»

(далі – Закон України), Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» від 04 березня 1996 р. (далі – Положення), затвердженого наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України, Постанови Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27 березня 1992 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди», №4 від 31 березня 1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди».

Законодавство України передбачає два різні шляхи реалізації права особи на відшкодування шкоди: непозовний та позовний, залежно від того, про який вид шкоди йдеться. Зокрема, відшкодування майнової шкоди, у т. ч. повернення майна, відбувається у непозовному порядку в рамках кримінального провадження шляхом звернення до того органу, який або закрив кримінальне провадження за реабілітуючими обставинами, або ухвалив виправдувальний вирок. Тобто, майнову шкоду можуть нараховувати органи досудового розслідування, прокуратура чи суд. Моральна шкода компенсується у загальному позовному порядку відповідно до норм цивільного судочинства [3].

Такий підхід законодавця до реалізації права особи на відшкодування шкоди призводить до досить неоднозначного розв'язання судами цієї категорії спорів.

Так, за обставинами справи № 522/17164/16-ц, яка перебувала у провадженні Приморського районного суду м. Одеси, гр. П., звернувшись із позовом про відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої незаконними рішеннями і діями органів досудового слідства та прокуратури, зазначив, що він «був виправданий вироком Малиновського районного суду м. Одеси від 28 грудня 2015 р., залишеним без змін ухвалою апеляційного суду Одеської області від 28 квітня 2016 р. за ч. 2 ст. 368 Кримінального кодексу України у зв'язку з недоведеністю участі у скоєнні злочину». Органами досудового слідства та прокуратури йому була заподіяна матеріальна шкода, пов'язана з витратами на ліки у зв'язку з погіршенням стану здоров'я, та моральні страждання, пов'язані з незаконним затриманням, обмеженням права на свободу пересування, можливістю повноцінно забезпечувати себе та свою сім'ю, негативним ставленням до нього за місцем роботи, приниженням честі, гідності та ділової репутації.

Ухвалою Приморського районного суду м. Одеси від 11 травня 2017 р. провадження у справі закрито з підстав ст. 205 ч. 1 п. 1 ЦПК України через те, що справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. Суд виходив з того, що Законом України 266/94-вр та Положенням встановлення розміру шкоди, завданої позивачу внаслідок незаконних дій органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування віднесено до компетенції цих органів, а не суду. Також

суд першої інстанції послався на те, що аналогічна правова позиція висловлена Верховним Судом України у постанові суду від 24 лютого 2016 р. у справі №6-2089цс15 [4].

Справа була переглянута в апеляційному порядку. Скасовуючи рішення суду першої інстанції та направляючи справу на новий розгляд до першої інстанції іншим суддею, апеляційний суд, застосувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини, вказав: «У справі «Хан (Khan) проти Сполученого Королівства» Європейський Суд зробив висновок, що засіб правового захисту у вигляді скарг на поліцію, які доступні заявнику, «не відповідали потребам стандартів незалежності, необхідним для формування достатнього захисту проти зловживання владою». Аналіз обставин справи «Хан (Khan) проти Сполученого Королівства» свідчить про те, що стандартна процедура розгляду скарг на поліцію полягала у призначенні працівника цієї ж служби для проведення розслідування; керівник органу відіграв важливу роль в призначенні, оплаті, звільненні його членів.

Беручи до уваги, що позивач оскаржив саме дії органів досудового розслідування про незаконне притягнення його до кримінальної відповідальності, які потягнули для нього негативні правові наслідки, твердження суду першої інстанції про те, що правовий захист порушених прав позивача внаслідок незаконних дій органів досудового розслідування має бути здійснений цим органом із визначенням розміру шкоди, не відповідає потребам стандартів незалежності, що необхідні для формування достатнього захисту проти зловживання владою. Такий спосіб захисту не буде ефективним способом правового захисту у контексті ст. 13 Конвенції.

Позивачем заявлені вимоги, які мають цивільний характер за змістом норм національного законодавства та п. 1 ст. 6 Конвенції, однак суд першої інстанції, який має юрисдикцію для розгляду цих вимог, помилково закрив провадження у справі...» [5]

Концептуальним недоліком чинного порядку відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної неправомірними (незаконними) рішеннями, діями чи бездіяльністю суду (судді, суддів), є виключно його позасудовий характер, із можливістю подальшого судового оскарження прийнятих рішень [6].

Відповідно до ст. 12 Закону України № 266/94 ВР, розмір відшкодуваної шкоди, зазначеної в п. 1, 3, 4 ст. 3 Закону, залежно від того, який орган провадив слідчі (розшукові) дії чи розглядав справу, у місячний термін із дня звернення громадянина визначають відповідні органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратура і суд, про що виносять постанову (ухвалу) [7].

Такий порядок суперечить положенням Конституції України, а також ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка гарантує кожному право звернутися до суду з будь-якою вимогою щодо своїх цивільних прав та обов'язків.

